

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Кернична С.Я.

докторант,

Ягеллонський університет (м. Краків, Польща)

ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ У ЗАКОНОДАВСТВІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Інститут позбавлення права спадкування бере свої початки ще з римського права, де він мав назву *exhereditio* (з лат. – позбавлення спадщини). Це досить пізній інститут в римському праві, який з'явився в II ст. до н.е. Позбавляючи спадкоємців у заповіті права на спадкування, спадкодавець був зобов'язаний їх назвати: синів – поіменно, а спадкоємців подальших ступенів споріднення та осіб жіночої статі – за допомогою загальної фрази. Правила *exhereditio* відтворюють логіку *heredis institution* (лат. – встановлення спадкоємця), що відображає первинне значення «*heres*» як спадкоємця, призначеного у заповіті (в римському праві заповіт без призначення в ньому спадкоємця вважався недійсним) [1, с. 658].

Польський вчений Францішек Лоншан де Берії [2, с. 193] звертає увагу на те, що в сучасних умовах визнання «позбавлення права на спадкування» окремим інститутом у певній правовій системі залежить від обраної нею системи захисту сім'ї у спадкуванні за законом: позбавлення права на спадкування не відоме правовим порядком, які схвалюють систему «резерву» (як правило «романські» правові системи), натомість його можна знайти в кодексах країн, що прийняли систему «права вимоги». Зокрема, цей інститут характерний німецькому (§§ 2333-2335 ЦК Німеччини), польському (ст. ст. 1008-1011 ЦК Польщі) законодавствам. Позбавлення права спадкування в правових порядках з системою «права вимоги» стало засобом позбавлення законних спадкоємців

їхньої обов'язкової частки у спадщині. Як наслідок це дозволяється в особливих випадках, перелік яких є досить коротким у кодексах. Так, наприклад, згідно § 2333 ЦК Німеччини спадкодавець може позбавити спадкоємця обов'язкової частки у спадщині, якщо:

- 1) спадкоємець вчинить замах на життя спадкодавця, його чоловіка (дружину) або іншого спадкоємця заповідача;
- 2) спадкоємець умисно допустить жорстоке поводження із спадкодавцем, його чоловіком (дружиною) – останнє застосовується лише у разі, якщо спадкоємець належить до родини відповідно чоловіка (дружини) спадкодавця;
- 3) спадкоємець винний в умисному вчиненні злочину або тяжкого правопорушення проти спадкодавця або його чоловіка (дружини);
- 4) спадкоємець злісно порушить покладений на нього законом обов'язок надавати утримання спадкодавцю;
- 5) спадкоємець проти волі спадкодавця веде ганебний або аморальний спосіб життя.

Німецьке законодавство також передбачає окремі умови, за яких обов'язкової частки у спадщині можуть бути позбавлені батьки та інший з подружжя спадкодавця (§§ 2334-2335 ЦК Німеччини).

В польському законодавстві (ст. 1008 ЦК Польщі) спадкодавець може позбавити своїх нащадків, іншого з подружжя, батьків права на обов'язкову частку, якщо особа, що має право на цю частку:

- 1) проти волі спадкодавця поступає вперто в спосіб, що суперечить моральним засадам суспільства;
- 2) вчинила щодо спадкодавця або однієї з найближчих йому осіб умисного злочину проти життя, здоров'я або свободи чи різке приниження честі;
- 3) вперто не здійснює щодо спадкодавця родинних обов'язків.

Варто зазначити, що в законодавстві зазначених країн (Німеччини, Польщі) передбачається перелік умов, за наявності яких спадкодавець має право позбавити спадкоємців їхнього права на обов'язкову частку у його спадщині. Натомість право позбавлення спадкоємців за законом права спадкування прямо не передбачається в законодавствах згаданих країн, хоча і не забороняється. Це право випрацюване правовою доктриною.

Разом з тим положення законодавств також містять положення щодо підстав визнання спадкоємця негідним спадкування (§ 2339 ЦК Німеччини, ст. 928 ЦК Польщі).

В правових системах, що застосовують «систему резерву», підставами позбавлення права спадкування вважаються «непридатність» спадкувати, а також «непридатність» прийняти дарунок на випадок смерті. Зокрема, це спостерігається у французькому (ст. 727 ЦК Франції), бельгійському (ст. 727 ЦК Бельгії), італійському законодавствах (ст. 463 ЦК Італії). Наприклад, згідно ст. 727 ЦК Франції негідними права на спадкування, і як такі виключаються з числа спадкоємців, вважаються: 1) особа, засуджена, як виконавець або співучасник, до виправного покарання за умисне вбивство або замах на умисне вбивство покійного; 2) особа, засуджена, як виконавець або співучасник, до виправного покарання за вчинення насильницьких дій, що спричинили смерть покійника без умислу її заподіяння; 3) особа, засуджена за неправдиві свідчення, висунуті проти померлого в кримінальному процесі; 4) особа, засуджена за навмисне утримання від запобігання вчинення злочину або правопорушення проти тілесної цілісності покійного, що спричинило його смерть, якщо міг цьому запобігти без ризику для себе або інших осіб; 5) особа, засуджена за завідомо неправдиві свідчення щодо покійного, внаслідок чого покійний був засуджений і відбував кримінальне покарання.

Варто зауважити, що тут радше йде мова не про позбавлення права на спадкування, а про усунення від спадкування негідних спадкоємців в силу закону за певні протиправні дії щодо спадкодавця. Що ж до самого права позбавлення права спадкування спадкоємця у заповіті, то ним спадкодавець також може скористатись. Як зазначає французький вчений Ф. Малярі [3, с. 269], спадкодавець може включити до заповіту негативне розпорядження – позбавлення спадщини, яке позбавляє відповідних спадкоємців їх вигоди у спадковому майні, проте не позбавляє права на обов'язкову частку у спадщині, якщо вони мають право на цю обов'язкову частку. Таке право на позбавлення права на

спадкування не є передбаченим ЦК Франції, але частково сформувалось на підставі судової практики. Цікавим є те, що французьке законодавство розглядає позбавлення права на спадкування не просто як позбавлення права на спадкування спадкоємця, а як шляхом позбавлення одного спадкоємця цього права – встановлення натомість іншого спадкоємця. Як наслідок у французькій правовій науці позбавлення права на спадкування може бути прямим і непрямим. При прямому позбавленні права на спадкування спадкодавець усуваючи від спадкування спадкоємців, приховано встановлює інших. Це те, що виражається часто у формі виразу: виключати, означає призначати. Непряме позбавлення права на спадкування виявляється у мовчазному призначенні одного універсального спадкоємця, що можна охарактеризувати навпаки перефразовуючи вище зазначений вираз: призначати, означає – виключати.

В Україні законодавець пішов новим шляхом. В Цивільному кодексі України (прийнятому в 2003 році) чітко закріплено право спадкодавця на позбавлення будь-якої особи з числа спадкоємців за законом їхнього права на спадкування без зазначення причин (ч. 2 ст. 1235 ЦК України). Таке право не передбачене, як правило, цивільним законодавством Німеччини, Польщі, Франції, Бельгії, тощо, проте впливає з їх правової доктрини та судової практики. Натомість, якщо вищезгадані законодавства країн Європи передбачають можливість (за наявності певних підстав) позбавити обов'язкової частки особу, яка має право на цю частку, то український законодавець зазначає, що заповідач не може позбавити права на спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині (ч. 3 ст. 1235 ЦК України).

Українська правова наука розрізняє питання позбавлення права на спадкування та усунення спадкоємців від права на спадкування. Зокрема український вчений Є. О. Рябоконт [4, с. 101] влучно звертає увагу на те, що обидва інститути – позбавлення права на спадкування та усунення спадкоємця від права на спадкування –

мають спільну мету – відлучення спадкоємця від спадкування, проте є різними. Підставою позбавлення права на спадкування є волевиявлення спадкодавця у заповіті. Натомість підставами усунення від права на спадкування є настання юридичних фактів, передбачених ст. 1224 ЦК України. Згідно цієї статті не мають права на спадкування, а отже вважаються негідними спадкоємцями: 1) особи, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя; 2) особи, які умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, внести до нього зміни або скасувати заповіт і цим сприяли виникненню права на спадкування у них самих чи в інших осіб або сприяли збільшенню їхньої частки у спадщині; 3) батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав і їхні права не були поновлені на час відкриття спадщини, а також батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи, які ухилялися від виконання обов'язку щодо утримання спадкодавця, якщо ця обставина встановлена судом; 4) одна після одної особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду; 5) за рішенням суду може бути усунена особа може бути усунена від права на спадкування, якщо буде встановлено, що вона ухилялась від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані. Спадкодавець не може власним волевиявленням позбавити осіб, що мають право на обов'язкову частку, цієї частки, проте ці особи можуть бути усунені від спадкування права на обов'язкову частку за умов настання юридичних фактів, визначених ст. 1224 ЦК України.

Таким чином, правові системи європейських країн мають різний підхід до інституту позбавлення права на спадкування. Позбавлення права на обов'язкову частку передбачає система «права вимоги» (характерна Німеччині, Польщі), що безпосередньо закріплене у законодавстві. Питання позбавлення права спадкування не закріплено безпосередньо на законодавчому рівні, а напрацьоване

доктриною. В романських країнах з характерною їм «системою резерву» на законодавчому рівні регулюється питання усунення негідних спадкоємців, а позбавлення права на спадкування випрацьовано судовою практикою. В Україні на законодавчому рівні регулюється і питання позбавлення права на спадкування, і питання негідних спадкоємців.

Список використаних джерел:

1. Дождев Д. В. Римское частное право. Учебник для юридических вузов и факультетов / Под общ. ред. В. С. Нерсесянца. 2-е изд., изм. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2000. – 784 с.
2. Longchamps de Brier F. Law of succession: Roman legal framework and comparative law perspective. – Warszawa: Wolters Kluwer Polska, 2011. – 289 p.
3. Malaurie P. Les successions, les libéralités. – 3. éd., à jour au 15 mars 2008. – Paris: Defrénois, 2008. – 568 p.
4. Заїка Ю. О., Рябокони Є. О. Спадкове право: навч. посіб. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 352 с.